

STVARANJE POVOLJNOG OKRUŽENJA ZA PREDUZETNIŠTVO MLADIH – KLJUČNI IZAZOVI U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

Co-financed by the
European Union

WEB4YES

**STVARANJE POVOLJNOG
OKRUŽENJA ZA
PREDUZETNIŠTVO
MLADIH – KLJUČNI
IZAZOVI U ZEMLJAMA
ZAPADNOG BALKANA**

IZDAVAČ: Beogradska otvorena škola
Masarikova 5/16
11000 Beograd, Srbija
Telefon: + 381 11 30 61 341
Fax: +381 11 36 13 112
Web: www.bos.rs
www.web4yes.eu

ZA IZDAVAČA: Vesna Đukić

AUTORKA: Ajka Rovčanin, Institute for Youth Development KULT

SARADNICI: Irida Agolli-Nasufi (Beyond Barriers Association), Ivona Krstevska (National Youth Council of Macedonia), Jovana Duković-Milović (Association for Democratic Prosperity – Zid), Nemanja Glavinić (Belgrade Open School and Junior Achievement Serbia), Ivan Topalović (Belgrade Open School) and Valmir Xhemajli (NGO Lens).

KOREKTURA: Tamara Butigan

GODINA: 2019

Co-financed by the
European Union

Podrška Evropske komisije za izradu ove publikacije ne predstavlja podršku sadržaju koji odražava samo stavove autora i Komisija se ne može smatrati odgovornom za bilo koju upotrebu koja se može sastojati od informacija sadržanih u njemu.

Institute for Youth
Development KULT

National Youth Council
of Macedonia

Zahvalnica

Ovaj dokument izrađen je u sklopu projekta WeB4YES – Western Balkan Civil Society Organisations for Youth Employment Support, koji u sklopu Civil Society Facility and Media Programme 2016–2017 *Consolidating Regional Thematic Networks of Civil Society Organisations* podržava Evropska komisija. Ovaj projekt je regionalna inicijativa namenjena iznalaženju inovativnih pristupa kako bi se mladima na Zapadnom Balkanu ponudile prilike za unapređenje zapošljivosti ili zaposlenje. Projektni koordinator je Beogradska otvorena škola, a partneri na projektu su Asocijacija za demokratski prosperitet – ZID (Crna Gora), NVO Lens (Kosovo*), Udruženje Beyond Barriers (Albanija), Institut za razvoj mladih KULT (Bosna i Hercegovina), Nacionalni omladinski savet Makedonije (Severna Makedonija) i Olof Palme International Center (Švedska).

Autorka se zahvaljuje svim partnerskim organizacijama na pripremljenim državnim izveštajima o zapošljivosti mladih i predstavnicima ovih organizacija za njihovu pomoć u istraživanju pri izradi ovog izveštaja, među kojima su: Ivona Krstevska, Irida Agolli-Nasufi, Nemanja Glavinić, Jovana Duković-Milović i Valmir Xhemajli.

Ovaj dokument zasnovan je na "Regionalnom izveštaju o stvaranju povoljnog okruženja za preduzetništvo mladih na Zapadnom Balkanu", koji predstavlja analizu državnih izveštaja šest zemalja Zapadnog Balkana.

Puni tekst izveštaja dostupan je na www.web4yes.eu.

Autorica: Ajka Rovčanin, ajka.rovcanin@kultbih.org

* Ova oznaka ne prejudicira stavove o statusu, i u skladu je sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova.

Regionalni sažetak politika o stvaranju povoljnog okruženja za preduzetništvo mladih na Zapadnom Balkanu nudi komparativni pregled ključnih izazova u izradi politike koji se tiču finansijske podrške, vladinih politika, fizičke i profesionalne infrastrukture i društvenih normi koje utiču **na poslovno okruženje za mlade u zemljama Zapadnog Balkana**. Izveštaj je izrađen na osnovu kvantitativnog istraživanja u svakoj od zemalja, nakon čega su usledile konsultacije s relevantnim interesnim stranama, individualno ali i u sklopu nacionalnih foruma o zapošljavanju mladih, koji su uspostavljeni u sklopu ovog projekta u svakoj od zemalja kao platforme za strukturalni dijalog među ključnim interesnim stranama. O podacima se razgovaralo i u sklopu Regionalnog foruma o preduzetništvu mladih, održanog u Draču u novembru 2018. godine, na kojem su učestvovali predstavnici vlasti, poslovnog sektora i organizacija civilnog društva iz regije koji se bave zapošljivošću i preduzetništvom.

Iako postoje razlike među zemljama, rezultati pokazuju da postoji nekoliko zajedničkih izazova u izradi politike na ovu temu. Mladi u zemljama Zapadnog Balkana boje se pokrenuti vlastiti posao i riskirati te se boje neuspeha. Prema rezultatima anketa, neke od ključnih prepreka i ograničenja s kojima se suočavaju mladi u pokretanju biznisa jesu: osiguravanje početnog kapitala, nedostatak podrške najbližeg okruženja, složene administrativne procedure, neadekvatan pristup stručnoj podršci i mentorstvu, ograničeno trajanje programa vlada i nevladinih organizacija (NVO), nedostatak obrazovanja o preduzetništvu, nedostatak poslovnih kontakata među mladima, nestabilna politička i ekonomska situacija u zemlji, nedovoljno razvijena preduzetnička kultura i mentalitet itd.

Na osnovu analitičkog izveštaja i konsultacija s glavnim interesnim stranama na regionalnom i državnom nivou, formulisana su četiri ključna izazova koja se tiču izrade politike, navedena u nastavku, a zajednička su svim zemljama Zapadnog Balkana.

- 1. Mladi u zemljama Zapadnog Balkana boje se pokretanja vlastitog biznisa, riskiranja i neuspeha.**
- 2. Nedostatak finansijskih sredstava i poteškoće u pronalasku sredstava su među najčešćim preprekama u pokretanju biznisa.**
- 3. Birokratske procedure su previše složene i ne postoje porezne olakšice za mlade preduzetnike.**
- 4. Trenutna preduzetnička struktura i mentorstvo još uvek su u fazi razvoja.**

Nakon pregleda izazova sledi set preporuka za saradnju javnih institucija i organizacija civilnog društva na državnom i regionalnom nivou.

1. Mladi u zemljama Zapadnog Balkana boje se pokretanja vlastitog biznisa, riskiranja i neuspeha

Razumeti trenutno stanje i dosadašnji razvoj preduzetništva mladih u zemljama Zapadnog Balkana vrlo je izazovno usled odsustva dovoljno podataka zasnovanih na istraživanjima i zvaničnim statistikama institucija vlasti. Iz dostupnih podataka može se zaključiti da mladi ljudi u zemljama Zapadnog Balkana imaju strah od pokretanja vlastitog biznisa i preuzimanja rizika te strah od neuspeha u tom poduhvatu.

Prema istraživanju Globalnog monitora preduzetništva za BiH za 2012. godinu, **mladi koji pokreću vlastite biznise uglavnom to čine iz nužnosti, a ne iz prilike**. Samoinicijativnost mladih u BiH je mala, te stručnjaci smatraju da su mladi ređe samozaposleni i radije rade za poslodavca. Time su oni koji pokrenu vlastite biznise uglavnom primorani na to, u odsustvu drugih ekonomskih mogućnosti. Mladi se uglavnom boje pokrenuti vlastiti biznis. Kada to i učine, o razvijanju biznisa uče kroz vlastito iskustvo i odnose, a ne kroz obrazovni sistem. To potvrđuje i istraživanje Instituta za razvoj mladih KULT iz 2013. godine, prema kojem bi svaka druga mlada osoba u FBiH pokrenula vlastiti biznis, ali joj u tome nedostaju finansijska i stručna podrška.

Prema UNDP-ovoj analizi "Puls javnosti – izazovi i perspektive mladih na Kosovu", situacija je slična i na Kosovu, gde **mladi radije pronalaze posao u bilo kojem preduzeću (po mogućnosti javnom) nego što pokreću vlastite biznise**. Postoji nekoliko, iako ograničenih, državnih poticaja za samozapošljavanje i preduzetništvo, ali i dalje postoje brojne druge prepreke započinjanju biznisa, kao što su nizak standard života i kupovna moć, visoki porezi, konkurencija većih organizacija, malo tržište – malobrojne prilike za regionalnu saradnju.

Istraživanje koje je proveo LIBEK (2015) navodi da 35% ispitanika starosti od 20 do 29 godina u Srbiji planira u sljedećem trogodišnjem periodu započeti vlastiti biznis, dok preostali ispitanici to ne planira-

ju. Prema ovom istraživanju, postoji jasna veza između onih koji ne planiraju pokrenuti biznis i onih koji se plaše poslovnog neuspjeha. Također se navodi da većina **(89,6%) smatra da poslovna kultura u Srbiji ne potiče preduzetnički duh.**

Da mladi ljudi jesu zastupljeni u strukturi postojećih preduzetnika pokazuju podaci Direktorata za investicije, razvoj malih i srednjih preduzeća i upravljanje EU fondovima u Ministarstvu ekonomije Crne Gore, prema kojima je u Crnoj Gori tokom 2017. godine poslovalo 17,4% mladih preduzetnika (do 35 godina starosti) u odnosu na ukupan broj preduzetnika, odnosno da su u 24,7% malih i srednjih preduzeća mladi u vlasničkoj strukturi.

U Albaniji je provedena zanimljiva anketa, koja je pokazala da 53,6% diplomanata razmišlja o pokretanju biznisa, 5,8% ih je pokrenulo vlastiti biznis, a 0,91% ima uspešan biznis. Empirijski test proveden na podacima prikupljenim anketiranjem pokazao je da dve varijable koje se tiču preduzetničkog obrazovanja imaju statistički značajnu vezu s naklonosti preduzetništvu: preduzetništvo u porodici i obrazovanje o preduzetništvu. Rezultati pokazuju da prethodna izloženost obrazovanju o preduzetništvu ima pozitivan uticaj na stavove studenata prema preduzetničkoj karijeri i na percipiranu kontrolu ponašanja ili preduzetničku samoefikasnost. Istovremeno, prethodna izloženost preduzetništvu u praksi, direktno i indirektno kroz preduzetništvo porodice, u značajnoj je vezi s njihovim stavovima, normama i percipiranoj kontroli ponašanja što se tiče preduzetništva. Na primer, osobe čiji su očevi samozaposleni imaju pozitivnije stavove, izraženije norme i veću samoefikasnost što se tiče preduzetništva.

U Severnoj Makedoniji su razlozi za započinjanje biznisa uglavnom želja za finansijskom nezavisnošću, prilika za zaradu, korišćenje seta veština, pružanje dugoročne finansijske sigurnosti za porodicu te nezaposlenost.

Društvene norme, kao komponenta preduzetničkog okruženja, mogu ohrabrivati ili sputavati nove poslovne aktivnosti, odnosno preduzetničke aktivnosti mladih ljudi. S aspekta društvenih normi, važno je sagledati kakav je generalni pogled društva na bavljenje preduzetništvom i kakav status uživaju preduzetnici u društvu, gleda

li se preduzetništvo kao jedan od karijernih izbora mladih ljudi, kakva je percepcija mladih o podršci društva, kakva je uloga roditelja u svemu tome, kako društvo percipira neuspeh u pokretanju i vođenju vlastitog biznisa i kako se to odražava na mlade, kakav je odnos medija spram mladih preduzetnika i koliko su mladima od pomoći iskusniji preduzetnici. Nažalost, vrlo malo istraživanja je provedeno o ovim pitanjima u zemljama Zapadnog Balkana, te su podaci za sagledavanje trenutnog stanja vrlo skromni i ograničeni. Kao takvi, ostavljaju puno prostora za generaliziranje i slobodnije tumačenje, što ustvari može i ne biti odraz stvarne slike.

2. Nedostatak finansijskih sredstava i poteškoće u pronalasku sredstava su među najčešćim preprekama u pokretanju biznisa.

Nedostatak finansijskih sredstava i poteškoće u osiguravanju finansija **jedno su od najčešćih ograničenja** u pokretanju biznisa koja navode mladi preduzetnici. Oni se prilikom finansiranja svojih biznisa, pogotovo u fazi njihovog formalnog pokretanja, **najčešće oslanjaju na porodicu i prijatelje**. Generalno smatraju da je teško i komplicirano doći do drugih izvora finansiranja, poput komercijalnih banaka, fondova i sl., a alternativne mogućnosti i modeli finansiranja još uvek nisu dovoljno razvijeni.

Na primer, prema rezultatima Globalnog monitora preduzetništva za 2012. godinu u Bosni i Hercegovini, većini mladih odraslih osoba (21–34 godine starosti) koje su pokrenule svoj biznis pomogli su porodice, rođaci i prijatelji (ocena 3,81 od ukupno 5,0). Prema ILO izveštaju Tranzicija na tržište rada mladih žena i muškaraca u Crnoj Gori, tek svaki deseti samozaposleni je za pokretanje biznisa koristio kredit, dok je skoro polovina (46,8%) ispitanih samozaposlenih mladih navela da je novac pozajmila od porodice ili prijatelja, četvrtina njih (24,4%) je imala vlastitu uštedevinu, dok je 19,5% reklo da im novac nije bio potreban. Ovo potvrđuju i statistike u Srbiji, koje kažu da se mladi preduzetnici u Srbiji u velikoj meri oslanjaju na vlastiti izvor finansiranja, čak 71% njih. Koliko je značajna podrška porodice i prijatelja pokazuje statistički podatak da je čak 51,4% mladih preduzetnika svoje poslovanje pokrenulo zahvaljujući upravo podršci porodice i prijatelja, a 18,2% njih je sredstva osiguralo iz vlastite uštedevine.

U svim zemljama Zapadnog Balkana uglavnom je zastupljen veliki izbor komercijalnih banaka i mikrokreditnih organizacija. Međutim, **kreditne linije koje su razvijene uglavnom nemaju posebne uslove i pogodnosti za mlade kojima je to prva poslovna ideja**. Na primer, snižena kamatna stopa na kreditna sredstva ne predstavlja posebno

olakšavajuću okolnost u uslovima kada se od mladih traže puna sredstva osiguranja kao što su hipoteka ili žiranti. Za mlade u biznisu najveći problem predstavlja početnički kapital, odnosno postotak uloga koji oni moraju imati ili nešto čime mogu garantirati traženi kredit. Bilo da se radi o svoti novca koju mladi teško da mogu imati kao ušteđevinu ili da se radi o stavljanju pod hipoteku nekretnina koje vrlo teško da su u vlasništvu mladih, nego su obično vlasnici njihovi roditelji, dolazimo do krupne prepreke koja je za mlade teško savladiva u cilju kreditnog zaduživanja radi pokretanja biznisa. U Srbiji, na primer, od 30 komercijalnih banaka, samo četiri imaju mikroizjmove u ponudi, a samo je jedna u celosti posvećena mikroizjmovima, s posebnim usmerenjem na ruralna područja. Predstavnici mikrofinansijskih institucija ukazali su na to da postoji ogroman jaz između potrebe za mikroizjmovima u Srbiji i ponude postojećih institucija. Otežavajuću okolnost za mlade predstavlja i činjenica da se za dobivanje ovih sredstava moraju takmičiti s iskusnijim preduzetnicima, vlasnicima malih i srednjih preduzeća koji već imaju više iskustva u biznisu.

Prema nacionalnim izveštajima partnerskih organizacija, čini se da su u svim zemljama Zapadnog Balkana, osim u slučaju Kosova, gde podaci nisu raspoloživi, **finansijski poticaji koje institucije vlasti pružaju pokretanju i vođenju biznisa mladih itekako zastupljeni, u smislu učestalosti**, fokusiranosti na mlade kao ciljnu grupu i visine izdvojenih i uložениh sredstava u podršku. Poticaji su prisutni na svim nivoima vlasti, prije svega na državnom, u slučaju BiH na entitetskom i kantonalnom, ali i lokalnom nivou.

Na primer, u Albaniji Opština Tirana pruža finansijsku podršku mladim preduzetnicima između 18 i 35 godina starosti dodelom nepovratnih sredstava za pokretanje vlastitog biznisa ili proširenje postojećeg obima poslovanja. U Crnoj Gori podrška lokalnih vlasti ipak je skromnija i razlikuje se od opštine do opštine.

Saznanja o učincima i održivosti pokrenutih biznisa su ograničena, s obzirom na to da uglavnom ne postoje podaci o rezultatima monitoringa i evaluacija programa, mera i poticaja vlasti.

Kada je reč o alternativnim oblicima i modelima finansiranja poput biznis anđela, crowdfundinga i drugih, oni još uvek nisu dovoljno

razvijeni. Nisu zakonski prepoznati, niti su vidljivi dovoljni napori da se te regulative i mehanizmi uspostave. Zajednica domaćih preduzetnika koji imaju višak kapitala ne prepoznaje poslovne i investicijske mogućnosti zasnovane na ovim modelima finansiranja, ili pak nije dovoljno informirana i motivirana. Uprkos tome, postoje određeni biznis anđeli, iako je malo dostupnih podataka o načinu njihovog rada i postignutim rezultatima. Primeri su mreža poslovnih anđela Inovacionog centra Banja Luka u Bosni i Hercegovini i CEED Macedonia Business Angels Club u Severnoj Makedoniji, koje su članice Evropske mreže poslovnih anđela (EBAN).

Značajan izvor finansiranja predstavljaju domaće i međunarodne nevladine organizacije i vladine organizacije, agencije i institucije stranih zemalja koje podršku razvoju privrede i preduzetništva pružaju kroz svoje redovne ili vanredne programe, inicijative i aktivnosti, često u saradnji s domaćim institucijama vlasti.

Mladima koji se žele baviti preduzetništvom **dostupni su i određeni regionalni programi,** poput COSME (Programme for the Competitiveness of Enterprises and SME) programa Evropske unije za konkurentnost preduzeća i malih i srednjih preduzeća s budžetom od 2,3 milijarde evra za period 2014–2020, kojem pristup imaju Srbija i Bosna i Hercegovina. Zatim, tu je i Erasmus za mlade preduzetnike (Erasmus for Young Entrepreneurs) kao program međunarodne razmjene koji pruža priliku novim ili potencijalnim preduzetnicima da uče od iskusnih preduzetnika o vođenju biznisa, dostupan u Srbiji, BiH, Severnoj Makedoniji i Crnoj Gori. Nažalost, nema dostupnih informacija o tome koliko mladi koriste ove programe.

Još jedan značajan problem je nedovoljna finansijska pismenost mladih. Budući preduzetnici trebali bi usvojiti znanje o osnovnim finansijskim terminima i mehanizmima kroz formalno i neformalno obrazovanje, koje će im kasnije biti korisno u upravljanju preduzećem.

3. Komplikirane birokratske procedure i nedostatak poreznih olakšica za mlade preduzetnike

Preduzetništvo mladih se posljednjih nekoliko godina sve više počelo posmatrati kao **jedan od strateških prioriteta vlasti, pogotovo u kontekstu rešavanja problema visoke stope nezaposlenosti mladih u svim zemljama Zapadnog Balkana**. Međutim, mladi u zemljama Zapadnog Balkana **birokratske procedure smatraju jednom od prepreka za pokretanje biznisa**.

Tabela 1 sadrži relevantni zakonski i strateški okvir u zemljama Zapadnog Balkana.

Tabela 1. Zakonski i strateški okvir oblasti preduzetništva mladih u zemljama Zapadnog Balkana

	Zakoni i strateški dokumenti koji reguliraju oblast preduzetništva mladih
Albanija	<ul style="list-style-type: none">▪ Employment and Skills Strategy 2014–2020 "Higher skills and better jobs for all women and men"▪ National Youth Action Plan 2015–2020▪ The Business and Investment Development Strategy 2014–2020▪ National Strategy for Development and Integration 2014–2020
Bosna i Hercegovina	<ul style="list-style-type: none">▪ Strategija razvoja sektora malih i srednjih preduzeća u Bosni i Hercegovini 2009–2011▪ Projekt razvoja malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji BiH▪ Akcioni plan realizacije projekta „Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u FBiH” za period 2016–2018. godine▪ Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća Republike Srpske za period 2016–2020. godine▪ Strategija razvoja BiH za period 2010–2014.▪ Strategija razvoja Federacije BiH za period 2010–2020.▪ Zakon o poticanju razvoja male privrede FBiH▪ Zakon o podsticanju razvoja malih i srednjih preduzeća RS▪ Zakon o stimulanju privrednog razvoja Brčko distrikta▪ Reformska agenda za BiH za period 2015–2018.

Kosovo	<ul style="list-style-type: none"> ▪ National Development Strategy 2016–2021 ▪ Strategy of the government of Kosovo on development of SMEs 2012–2016 (with vision on 2020)
Severna Makedonija	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Entrepreneurial Learning Strategy of FYR Macedonia 2014–2020 ▪ The National Strategy for Small and Medium-Size Enterprises 2018–2023 ▪ The Strategy for Innovations in the Republic of Macedonia 2012–2020 ▪ Program for Competitiveness, Innovations and Entrepreneurship 2018 ▪ Competitiveness Strategy with Action Plan of the Republic of Macedonia 2016–2020
Crna Gora	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015–2019. ▪ Strategija za mlade 2017–2021, s Akcionim planom za 2017. ▪ Strategija razvoja stručnog obrazovanja 2015–2020. ▪ Strategija razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori 2018–2022. ▪ Zakon o mladima (Sl. list CG 42/16) ▪ Program ekonomskih reformi za Crnu Goru 2016–2018. ▪ Pravci razvoja Crne Gore 2015–2018.
Srbija	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nacionalna strategija za mlade za period 2015–2025. godine ▪ Strategija za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća, preduzetništva i konkurentnosti za period od 2015–2020. godine ▪ Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2018. godinu ▪ Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine ▪ Strategija razvoja i državne podrške industriji informacionih tehnologija ▪ Nacionalni prioriteti za međunarodnu pomoć u Republici Srbiji za period 2014–17. godine, sa projekcijama do 2020. godine ▪ Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike

Mladim preduzetnicima veliki problem predstavlja nedostatak potrebnih informacija vezanih za registraciju firme, kao i propisa koji uređuju dalji tok poslovanja. **Propisi koji reguliraju poslovanje su mnogobrojni i često komplicirani za tumačenje.** Prema istraživanju Instituta za razvoj mladih KULT, mladi u Federaciji BiH pozitivno ocjenjuju programe samozapošljavanja i poticaja za pokretanje vlastitog biznisa. Međutim, nedostatkom smatraju to što je administracija suviše komplicirana, te smatraju da je potrebno barem šest meseci

da se završi dokumentacija o registraciji poslovanja, te da se u tome upravo i potroši najveći dio novca koji se poticajem dobije. Prema rezultatima Globalnog monitora preduzetništva za BiH u periodu 2010–2012, novim i rastućim preduzećima teško se nositi s birokracijom, pravnim i regulativnim zahtevima.

U Tabeli 2 vidljivo je da je prema broju dana i broju procedura biznis, odnosno društvo s ograničenom odgovornošću kao pravnim oblikom poslovanja, najbrže pokrenuti u Severnoj Makedoniji, Srbiji, Albaniji i Kosovu. Najniži troškovi su u Severnoj Makedoniji, Kosovu i Crnoj Gori.

Tabela 2. Pokazatelji Izveštaja o lakoći poslovanja 2018. za zemlje Zapadnog Balkana

	Ukupni rang lakoće poslovanja (1–190)	Pokretanje biznisa – rang (1–190)	Broj dana za pokretanje biznisa	Broj procedura za pokretanje biznisa	Trošak pokretanja biznisa (% prihoda po glavi stanovnika)
Albanija	65	45	5	5	12,0%
Bosna i Hercegovina	86	175	65	12	7,7%
Kosovo	40	10	5,5	3	1%
Severna Makedonija	11	22	7	4	0,1%
Crna Gora	42	60	10	6	1,5%
Srbija	43	32	5,5	5	2,3%

U Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu i Severnoj Makedoniji ne postoje specifične porezne olakšice isključivo za mlade ljude i njihove biznise. U Srbiji od 2018. godine postoje porezne olakšice za novoosnovane pravne subjekte, koje se samim tim odnose i na mlade, a to su: oslobođenje od dela poreza na zaradu prve dve godine, počevši od datuma osnivanja firme; oslobođenje od dela doprinosa za obavezno socijalno osiguranje također prve dve godine, počevši od datuma osnivanja firme; neoporeziv iznos zarade povećan je na 15.000 dinara. U Crnoj Gori porezni vid podrške uglavnom se odnosi na stimulanse koje privrednici mogu dobiti ako svoje poslovanje započnu u npr. biznis zoni neke opštine ili opštinama koje se smatraju neraz-

vijenim. U privredno nedovoljno razvijenim opštinama u Crnoj Gori Zakonom o porezu na dobit pravnih lica uređeno je da novoosnovano pravno lice ne plaća obračunati porez na dobit za prvih osam godina poslovanja. Također, Zakonom o porezu na dohodak fizičkih lica poreznom obvezniku obračunati porez na dohodak za prvih osam godina poslovanja umanjuje se 100%.

4. Trenutna preduzetnička infrastruktura i mentorstvo još su u fazi razvoja

Za mlade preduzetnike iznimno je važno da imaju podršku u vidu fizičke i tehničke infrastrukture, ali i profesionalnu podršku i mentorstvo.

Pristup komunikacijskoj mreži (telefon, internet...) za privrednike i mlade preduzetnike nije kompliciran i skup u zemljama Zapadnog Balkana. Slično je i s troškovima komunalnih usluga, koje su relativno prihvatljive visine za preduzetnike.

Međutim, kada je u pitanju **pristup komunalnim uslugama, stanje se razlikuje od zemlje do zemlje.** Prema rezultatima Globalnog monitora preduzetništva za BiH za period 2010–2012. godine, stručnjaci smatraju da novo i rastuće preduzeće uglavnom može dobiti komunalne priključke za oko mesec dana. Za dobivanje priključka za struju u proseku je u Srbiji potrebno čekati 125 dana. Za ostale priključke je procedura nešto brža, na primer za priključenje na vodovodnu mrežu se čeka do 30 dana. U Severnoj Makedoniji je za dobivanje priključka za struju potrebno 97 dana. U Crnoj Gori se priključenje na komunalne usluge provodi u četiri koraka. Priključenje na struju jedna je od glavnih poteškoća za poslovanje u Albaniji, gde je potrebno proći šest procedura, 77 dana, a trošak je čak 491.4% prihoda po glavi stanovnika. Kada je u pitanju Kosovo, problem predstavlja pristup vodovodnoj mreži, koja nije razvijena u svim mestima.

Mladi ljudi koji žele pokrenuti i razviti vlastiti biznis imaju **mogućnost dobivanja mentorske i stručne podrške** kroz razne programe koje pružaju pojedine institucije vlasti i nevladine organizacije. Međutim, **stepen razvijenosti i kontinuitet pružanja ovih usluga je različit od zemlje do zemlje, te od programa do programa.**

U Srbiji postoje dva programa mentorstva koja su pokrenule dve

državne institucije: Razvojna agencija Srbije (RAS) i Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ). Međutim, do sada nisu uspele u potpunosti usvojiti dobre mentorske prakse, i to iz sljedećih razloga: programi su kratkoročni, ograničeni vremenom – minimum 25 sati i maksimum 50 sati po preduzetniku – i u većini slučajeva ne uključuju planove za konačnu implementaciju. Program uključuje tri segmenta: dijagnostiku (finansijska analiza, razgovor s vlasnikom, SWOT analiza i utvrđivanje ključnih problema), planiranje (dublja analiza i priprema akcijskog plana) i provođenje. Ovaj pristup više teži tome da predstavlja kratkoročni plan rekonstrukcije, a ne mentorstvo. S druge strane, mentorstvo NSZ-a obuhvata posetu firmi, razgovor s vlasnikom, dijagnozu postojećeg stanja, identifikaciju problema i predloge za njihovo prevladavanje. Ova aktivnost NSZ-a još je više vremenski ograničena, i čitav program traje dva dana (pet sati dnevno). Oba programa poprilično su formalna i manje su usmerena na ostvareni učinak. Programi nisu fleksibilni, niti su prilagođeni potrebama učesnika. Na kraju, nema dokaza o uspehu ovih programa, niti podataka o korisnicima mentorstva nakon učešća u programu.

U Bosni i Hercegovini ne postoji sistemski pristup u pružanju mentorske i stručne podrške mladim ljudima prilikom pokretanja, ali i vođenja njihovih biznisa. U Crnoj Gori sve informacije vezane za pokretanje biznisa mladi mogu dobiti u Direkciji za razvoj malih i srednjih preduzeća. Preko portala "Asistent" mogu se dobiti sve informacije vezane za procedure i potrebnu dokumentaciju prilikom registriranja preduzeća, prijave radnika, PDV-a i sl. Slično je i s Kosovom i mentorskim programima koje pružaju Ministarstvo rada i društvene skrbi i Ministarstvo kulture, mladih i sporta. Za razliku od toga, u Albaniji nema programa mentorstva koje pružaju institucije vlasti, već oni isključivo dolaze iz nevladinog sektora.

U kontekstu razvijenosti preduzetničke infrastrukture, važno je sagledati kakva je **raspoloživost poslovnih inkubatora u zemljama Zapadnog Balkana**. Nažalost, postojeći podaci su ograničeni i skromniji, pa u pojedinim slučajevima nemamo tačna saznanja o broju inkubatora u zemlji, njihovoj geografskoj rasprostranjenosti te broju korisnika i povoljnosti usluga za korisnike.

U Srbiji trenutno postoji preko 30 poslovnih inkubatora, s tim što nisu svi operativni. Nalaze se u gotovo svim regionalnim centrima u zemlji i može se reći da su ravnomerno raspoređeni. S druge strane, postoje privatni savremeni inkubatori koji su fokusirani na inovacije, kreativnost i razvoj informacijskih tehnologija.

U Crnoj Gori postoji pet poslovnih inkubatora. Na primer, biznis centar glavnog grada trenutno u procesu inkubacije ima osam preduzeća. Oni na raspolaganju imaju besplatno korišćenje prostora tokom dve godine poslovanja i pravo na besplatne računovodstvene usluge tokom jedne godine.

Prema podacima iz 2015. godine s web-portala www.poslovnookruzenje.ba, kojim upravlja LEDnet mreža – Mreža za ekonomski razvoj u Bosni i Hercegovini, dvanaest poslovnih inkubatora (PI) u BiH danas upravlja s 21339.72 m² poslovnog prostora. PI su od 1998. godine generirali više od 160 preduzeća, stvorena su 1304 radna mesta, redovno pune budžete BiH i daju doprinos socio-ekonomskoj stabilizaciji građana BiH. Deo korisnika PI se intenzivno bavi izvozom proizvoda s dodanom vrednošću.

Međutim, pored svega, bh. vlasti još uvek nisu kreirale sveobuhvatan, dugoročan i sistemski program podrške poslovnim inkubatorima. Održivost poslovnih inkubatora u BiH prepuštena je isključivo osnivačima, koji su u osam slučajeva opštine i vlada (Brčko distrikt), a u četiri slučaja to je nevladin sektor. Ostali nivoi vlasti i fondovi za podršku razvoju preduzetništva nisu se uključivali u formiranje PI, finansiranje održivosti postojećih, niti su programski i finansijski podržavali formiranje novih PI.

U Severnoj Makedoniji prisutno je osam inkubatora. Dva inkubatora funkcioniraju redovno, a šest inkubatora finansira se projektnim/donatorskim sredstvima. Slično je i s Kosovom, gde se mogu istaknuti tri poslovna inkubatora. Kada je u pitanju Albanija, nekoliko je pozitivnih primera poslovnih inkubatora, ali su uglavnom locirani u glavnom i većim gradovima Albanije.

Zaključci i preporuke

Sagledavanje trenutnog stanja i razvoja preduzetništva mladih u zemljama Zapadnog Balkana vrlo je izazovno zbog nedostatka podataka iz anketa i zvaničnih statističkih podataka koje pružaju vlasti. Važnost preduzetništva mladih može se pokazati stvaranjem prilika za samozapošljavanje i zapošljavanje mladih općenito, što, s druge strane, uvelike zavisi od poslovnog okruženja i ekonomije zemlje. Jedna od ključnih poruka, zasnovanih na dokazima, a koja se tiče preduzetništva mladih na Zapadnom Balkanu, tiče se nužnosti unapređenja relevantnih indikatora povoljnog okruženja, kao što su lakoća registriranja biznisa, pristup mehanizmima i poticajima za startape i promovisanje dobrih praksi. Iako u svih šest zemalja Zapadnog Balkana postoje specifična poslovna okruženja, zajednički su im problem i izazovi s kojima je potrebno suočiti se.

Na osnovu identificiranih problema kojima se politika treba baviti, predložen je set opštih preporuka.

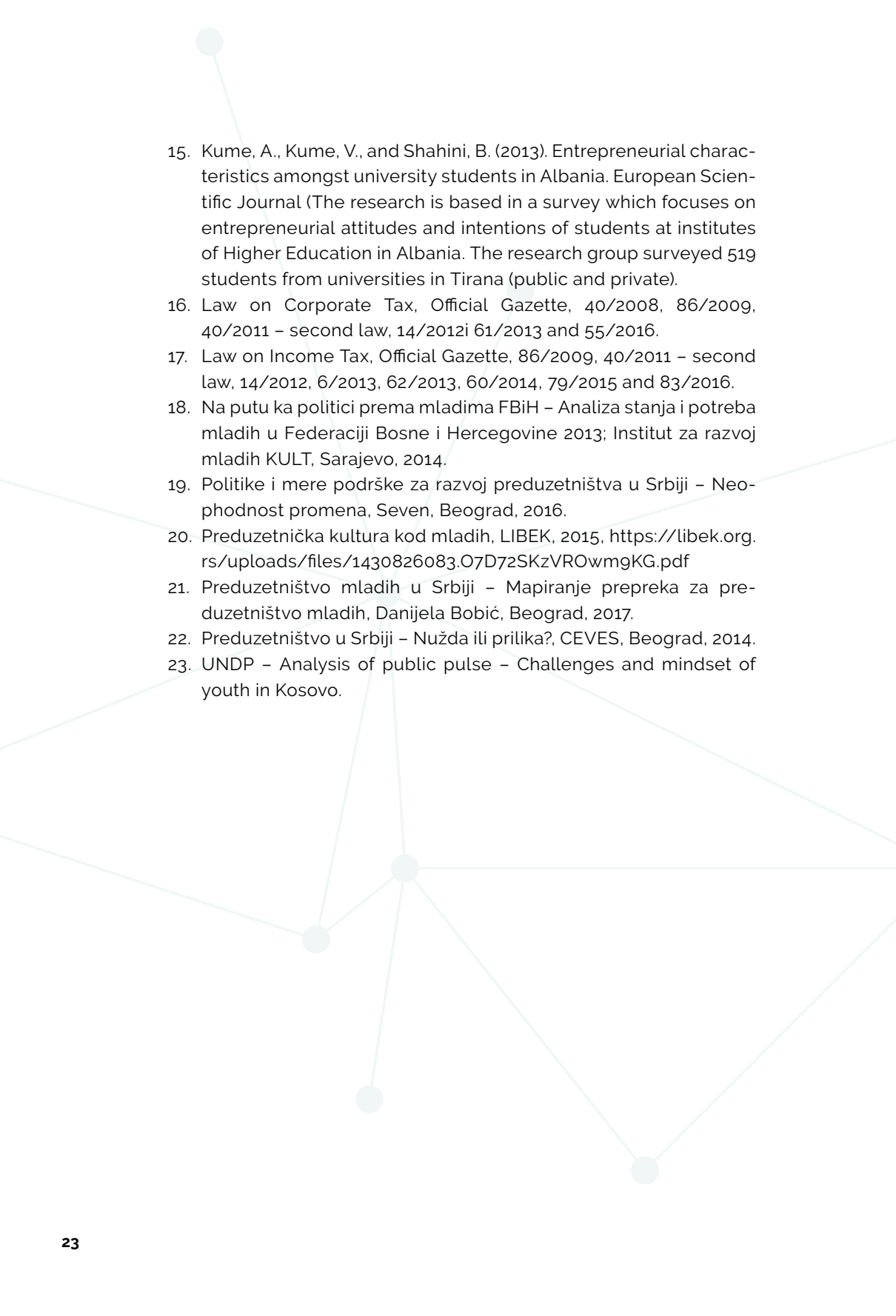
1. **Institucije vlasti trebaju podržati kontinuirana primarna istraživanja** svih aspekata preduzetničkog okruženja za mlade kako bi se izradila službena i **javna baza podataka** za adekvatne mere politika i akcije. Prioritet trebaju biti istraživanje birokratskih procedura, pružanje povoljne infrastrukture i općenito ohrabrenja za mlade koji započinju vlastiti biznis. Ministarstva privrede, trgovinske komore i lokalne vlasti mogu imati glavnu ulogu u ovim istraživanjima i pribavljanju podataka, a organizacije civilnog društva mogu pružiti podršku u tom procesu.
2. **Alternativni izvori finansiranja biznisa mladih, kao što su poslovni anđeli ili crowdfunding moraju biti regulirani zakonom.** Pristup postojećim izvorima finansiranja treba poboljšati pružanjem različitih olakšica pri uzimanju zajmova. **Informacije o finansijskim poticajima mladima trebaju biti dostupne** putem svih kanala informiranja, kao što su one-stop-shops, komunikacija licem u lice ili online podrška, što posebno vredi za poticaje koje nude vlasti. Izvori finansiranja trebaju biti dostupni i u manjim i ruralnim mestima, ne samo u glavnim gradovima. Finansijsku pismenost mladih potrebno

je unaprediti kroz formalno i/ili neformalno obrazovanje, kako bi bili upoznati s osnovnim finansijskim pojmovima i mehanizmima i kasnije ih koristili u vlastitom poslovanju.

3. Potrebno je **mladim preduzetnicima pružiti stimulativan porezni tretman** uvođenjem specifičnih mera i olakšica vlasti, po primeru zemalja s dobrim praksama; **pojednostaviti i povećati transparentnost procedura za pokretanje biznisa**; jačati ulogu lokalnih zajednica i lokalnih administracija u pružanju podrške mladim preduzetnicima. Institucije koje daju poticaje za razvoj preduzeća trebaju **vršiti monitoring i evaluaciju dodeljenih sredstava** kako bi se mogle izraditi primenjive i praktične mere. Potrebno je uspostaviti jače veze i saradnju vlasti i nevladinih organizacija kako bi se još bolje podržalo preduzetništvo, i to u vidu raznih vrsta konsultacija o definiranju politika ili pravnih rešenja.
4. Potrebno je **unaprediti postojeću preduzetničku infrastrukturu i uspostaviti sistematski i kontinuiran mentorski pristup mladima koji pokreću vlastiti biznis ili razvijaju već postojeći**. Mladi se moraju moći obratiti nadležnim institucijama i organizacijama za bilo kakvu pomoć koja im je potrebna u izradi biznis plana, tumaćenju legalnih aspekata pokretanja biznisa i drugih aktivnosti. Što se tiče poslovnih inkubatora, oni bi se trebali više fokusirati na pružanje podrške jednostavnim, uobičajenim i tradicionalnim idejama za pokretanje biznisa kao nečemu što je realistično, umjesto što od korisnika zahtevaju inovativne ideje.
5. Potrebno je **promovisati primere dobre prakse i poticati pozitivan stav prema mladim preduzetnicima koji su pokrenuli uspešne biznise**. Legislativu i ostale strateške dokumente potrebno je prilagoditi kako bi se potaknuo takav pozitivan stav. Potrebno je i jačati svest o doprinosu preduzetnika ekonomskom razvoju i isticati preduzetnike kao ključne izvore novih radnih mesta. Preduzetnici, vlasti koje daju finansijske poticaje i razni međunarodni i lokalni programi podrške preduzetništvu trebaju promovisati preduzetništvo i preduzetnički duh korišćenjem modernih komunikacijskih kanala kao što su YouTube, Facebook, Instagram itd., koji su najprimereniji za dopiranje do mladih.

Reference

1. Analiza parafiskalnih nameta u Bosni i Hercegovini – kako kreirati registar parafiskalnih nameta i izrada nacrtu registra, International Burch University, Sarajevo, 2014.
2. Analiza regulatornog okvira preduzetništva tri najperspektivnije delatnosti, sa predlogom pojednostavljenja poslovanja za mlade preduzetnike, Ekonomski Institut, Beograd, 2016.
3. Analiza rezultata istraživanja o potrebama potencijalnih i postojećih mladih preduzetnika u Republici Srbiji, Služba za mala i srednja privredna društva Privredne komore Srbije i Privredni forum mladih, Beograd, 2016.
4. Asllani, A., Becherer, R., Theodhori, Q., Asllani, A., Becherer, R., and Theodhori, Q. (2014). Developing a Sustainable Economy Through Entrepreneurship: the Case of Albania. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 12(2), 243–262. Retrieved from <https://ideas.repec.org/a/seb/journal/v12y2014i2p243-262.html>.
5. Exploring Albania Entrepreneurial Ecosystem, Yunus Social Business Balkans, 2016.
6. Global Entrepreneurship Monitor available for the 2008–2012 period, <http://www.cerpod-tuzla.org/index.php/bs/gem/gem-izvestaji>
7. <http://bif.rs/2014/03/tolerancija-na-preduzetnicki-neuspeh-stigma-ili-druga-sansa/>
8. <http://www.bitf.rs/cms/item/clubs/sr/networks/incubators.html>
9. <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/serbia#getting-electricity>
10. https://www.britishcouncil.mk/sites/default/files/country_report_republic_of_macedonia.pdf
11. https://www.britishcouncil.mk/sites/default/files/country_report_republic_of_macedonia.pdf
12. <https://www.mojafirma.rs/baza-znanja/poslovni-inkubatori-kao-podrska-razvoju-preduzetnistva/>
13. International Labour Office, Labour Market Transitions of Young Men and Women in Montenegro, 2016.
14. Istraživanje položaja i potreba mladih u Republici Srbiji, Ministarstvo omladine i sporta Republike Srbije, Beograd, 2016.

-
15. Kume, A., Kume, V., and Shahini, B. (2013). Entrepreneurial characteristics amongst university students in Albania. *European Scientific Journal* (The research is based in a survey which focuses on entrepreneurial attitudes and intentions of students at institutes of Higher Education in Albania. The research group surveyed 519 students from universities in Tirana (public and private).
 16. Law on Corporate Tax, Official Gazette, 40/2008, 86/2009, 40/2011 – second law, 14/2012i 61/2013 and 55/2016.
 17. Law on Income Tax, Official Gazette, 86/2009, 40/2011 – second law, 14/2012, 6/2013, 62/2013, 60/2014, 79/2015 and 83/2016.
 18. Na putu ka politici prema mladima FBiH – Analiza stanja i potreba mladih u Federaciji Bosne i Hercegovine 2013; Institut za razvoj mladih KULT, Sarajevo, 2014.
 19. Politike i mere podrške za razvoj preduzetništva u Srbiji – Neophodnost promena, Seven, Beograd, 2016.
 20. Preduzetnička kultura kod mladih, LIBEK, 2015, <https://libek.org.rs/uploads/files/1430826083.07D72SKzVROwm9KG.pdf>
 21. Preduzetništvo mladih u Srbiji – Mapiranje prepreka za preduzetništvo mladih, Danijela Bobić, Beograd, 2017.
 22. Preduzetništvo u Srbiji – Nužda ili prilika?, CEVES, Beograd, 2014.
 23. UNDP – Analysis of public pulse – Challenges and mindset of youth in Kosovo.